

*Discussietekst:
Naar een moderne journalistieke code ?*

Augustus 2003

Rechten en plichten van de journalist

Pol Deltour

1. Situering

De elementaire roeping van een journalist is de actualiteit te verslaan. Hij of zij rapporteert het nieuws, en voegt daar desgevallend achtergrondinformatie en commentaar aan toe. Bij dat alles ligt één beginsel de journalist bijzonder na aan het hart, en dan gaan het om de persvrijheid natuurlijk. De vrijheid om informatie te kunnen verzamelen en weer te verspreiden, ook al komt dat sommigen slecht uit. De vrijheid ook om opinies te kunnen ventileren, ook al vinden weer anderen dat misschien maar niks. Die communicatievrijheid laat toe dat informatie massaal circuleert en dat ideeën voortdurend met elkaar worden geconfronteerd. Het stelt burgers in de mogelijkheid in alle vrijheid een eigen visie op de mensen en de dingen te ontplooien. Afgezien van de vanzelfsprekende meerwaarde die dit heeft voor elk van ons, maakt deze *free flow of information* onze samenleving tot wat ze met alle middelen ook wil zijn: een democratie.

Toch is de vrijheid van communiceren, en bij specificatie de journalistieke vrijheid, niet onbelemmerd. Zoals elke vrijheid kennen ze hun beperkingen. Deze gaan terug op even behartigenswaardige waarden en belangen, zoals het recht op privacy, of het recht op eerbied voor iemands goede naam. Maar ook het staatsraison, economische belangen of de nood aan een behoorlijke rechtsbedeling worden meer dan eens ingeroepen als in acht te nemen tegenpolen van de vrije informatiestroom.

De constructie van de informatievrijheid mét beperkingen heeft op meerdere echelons vorm gekregen. In het verlengde van de westerse, liberaal-democratische staatsfilosofie, heeft ze haar weg gevonden naar de Belgische Grondwet en naar het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mensen (EVRM). Van een andere orde is de journalistieke beroepsethiek. In tegenstelling tot het recht, wordt deze 'deontologie' niet door de overheid maar wel door de betrokken beroepsgroep zelf gedefinieerd, dit in de vorm van algemene regels en casusgelieerde beoordelingen. Het belet niet dat ook hier de persvrijheid 'slechts' als een principe wordt beschouwd, waarop onvermijdelijke beperkingen bestaan. Of anders uitgedrukt: ook volgens de eigen beroepsethiek hebben journalisten niet enkel rechten, maar ook plichten.

Hoe de journalistieke beroepsgroep zelf haar rechten en plichten invult, maakt meer dan vroeger het voorwerp uit van debat. In essentie zijn voor de Belgische journalisten twee beroepsethische codes relevant:

- de *Verklaring der plichten en rechten van de journalist*, aanvaard te München op 24 en 25 november 1971 door de afgevaardigden van de journalistenvakbonden van de (toen nog) zes lidstaten van de

Europese Gemeenschap en vervolgens aanvaard door de Internationale Federatie van Journalisten (IFJ) op het congres van Istanboel in 1972;

- de *Code van journalistieke beginselen*, aangenomen door de Algemene Vereniging van Beroepsjournalisten in België (AVBB), de Belgische Vereniging van Dagbladuitgevers (BVDU) en de Federatie van Belgische Magazines (FEBELMA) in 1982.

Zie voor de volledige tekst www.journalist.be.

Niet onbelangrijk is dat diverse redacties hier eigen gedragscodes hebben aan toegevoegd, de ene al strenger dan de andere. Voor de verdere invulling van de principes uit de twee algemene codes, is het sinds 2003 – althans in Vlaanderen – uitkijken naar de beslissingen van de Raad voor de Journalistiek. Deze is als ethische waakhond in het leven geroepen door de Vlaamse journalistenbond (VVJ/AVBB) en de Vlaamse mediadirecties (infra, 2.3).

Hierna volgt een overzicht van de belangrijkste bepalingen uit de journalistieke beroepsethiek, waarover min of meer consensus bestaat in de beroepsgroep. Om een officieel document gaat het welteverstaan niet, de tekst kan wel gelezen worden als een proeve van nieuwe deontologische code waarvoor alleen auteur dezes verantwoordelijk is.

We behandelen eerst enkele algemene principes. Vervolgens maken we een onderscheid tussen de twee grote fasen die de journalistieke activiteit kenmerkt: voorop de informatiegaring, vervolgens de eigenlijke verslaggeving¹.

2. Algemene principes

2.1 Toepassingsgebied

De regels van de journalistieke beroepsethiek zijn toepasselijk op iedereen die journalistiek werk verricht in een publieksmedium. De toegankelijkheid voor het publiek kan gerealiseerd zijn door verspreiding op openbare verkooppunten maar ook door verdeling via de post of langs digitale weg. Het is om het even of de terbeschikkingstelling aan het publiek rechtstreeks verloopt dan wel gekoppeld is aan een (vrij te begeven) lidmaatschap. Dat laatste is het geval voor bijvoorbeeld vakbondsbladen of consumentenmagazines. Weliswaar zal, gelet op hun inbedding (die evenwel duidelijk is voor het grote publiek) de toetsing aan de beroepsethiek voor hen enigszins anders gebeuren dan voor pluralistische massamedia geldt.

Media waarvan niet iedereen kennis kan nemen (bijvoorbeeld een personeelsblad, een schoolkrant) vallen buiten het toepassingsgebied van de journalistieke beroepsethiek.

Alle vormen van media komen in aanmerking: printmedia (dagbladen en magazines), audiovisuele media (radio- en televisieomroepen) en internetmedia.

De Code is verder toepasselijk op zowel redacteurs (tekstjournalisten) als beeldjournalisten (fotografen en cameramen).

Ook het wettelijk statuut speelt geen rol: de Code geldt voor beroepsjournalisten (die voor de algemene informatiemedia werken), voor de journalisten van beroep (de wettelijke term voor zij die professioneel actief zijn bij gespecialiseerde bladen en andere media), en voor niet officieel erkende journalisten die voor publieksmedia werken.

Evenmin relevant is het arbeidsstatuut: loontrekkenden journalisten en free lancers zijn betrokken.

2.2 Omgevingsvoorwaarden

Journalisten werken niet in een steriele omgeving. Het opnemen van hun rechten en vrijheden veronderstelt dat aan een aantal randvoorwaarden is voldaan.

De werkgevers komt het toe te voorzien in een voldoende redactiebezetting, accurate loon- en arbeidsvoorwaarden, opleidings- en bijscholingsmogelijkheden, en een gewaarborgde onafhankelijkheid van hun redacties. Feitelijk gezien zijn dit de allereerste voorwaarden om journalisten toe te laten hun rechten en plichten ten volle waar te maken.

De journalisten zelf komt het toe in eer en geweten hun rechten en plichten in te vullen, dit bovendien met het grootste respect voor hun collega's die hetzelfde doen.

2.3. Implementatie

Zoals rechtsregels, hebben ook (beroeps)ethische normen onvermijdelijk een algemeen karakter en moeten ze geval per geval worden geconcretiseerd. Wat de (beroeps)ethische normen betreft, gebeurt die invulling, zoals ook hun eigenlijke redactie, natuurlijkerwijze door de betrokken (beroeps)sector.

Hiertoe heeft de Vlaamse Vereniging van beroepsJournalisten (VVJ), samen met alle uitgevers van kranten en magazines en met de audiovisuele omroepen, een Raad voor de Journalistiek opgericht, die in 2003 operationeel geworden is. In de schoot van de Raad is een Ombudsman actief, die klachten en geschillen rond journalistiek optreden zoveel mogelijk langs minnelijke weg probeert af te handelen. In de eigenlijke Raad voor de Journalistiek zetelen 6 journalisten, 6 mediaverantwoordelijken en 6 'externen'.

www.rvdj.be

2.4 Beroepsethiek en recht

Inhoudelijk lopen de journalistieke beroepsethiek en het (media)recht voor een goed deel gelijk op. Toch zullen ze herhaaldelijk in botsing komen met elkaar. Een typisch geval is waar wettelijke bepalingen in verband met beslotenheid en beroepsgeheim de journalistieke aanspraken in verband met openbaarheid of bronnenbescherming (infra, 3.3) doorkruisen.

De journalist kan zich in het laatste geval beroepen op het recht dan wel de plicht zijn beroepsethiek te laten prevaleren op juridisch-gerechtigde constraints.

3 Informatiegaring: de journalist en zijn bronnen

De journalist moet zo ongehinderd mogelijk informatie kunnen verzamelen over de dingen die gebeuren, maar daarbij moet hij wel eerlijk en respectvol tewerk gaan.

3.1 De journalist moet zich vrij kunnen bewegen, zonder gevaar voor zijn fysieke veiligheid of vrijheid, maar met respect voor de privacy van personen.

Zowel binnenlands als op internationaal vlak mogen journalisten in principe niet belemmerd worden in hun vrijheid om te gaan en te staan waar ze informatie kunnen bekomen.

De journalist zal er daarbij voor waken – met name in conflictsituaties – zich neutraal op te stellen. Bij ongevallen of tragedies komt het de journalist toe zich discreet op te stellen, met respect voor pijn en smarten en voor de privacy van personen.

Tevens zal hij er voor zorgen zich via nationale dan wel internationale persdocumenten te kunnen identificeren en legitimeren.

Desgevallend heeft de journalist recht op fysieke bescherming vanwege de ordehandhavers.

In hetzelfde verband zullen journalisten ervoor waken zich niet door de ordediensten te laten inschakelen, bijvoorbeeld door hun werk materiaal ter beschikking te stellen, zodat bij het publiek elke begripsverwarring tussen pers en ordediensten vermeden wordt. Enkel wanneer vitale persoonsbelangen of een zwaarwegend openbaar belang in het geding is, zou de pers hulp kunnen verlenen aan de ordediensten.

3.2 De journalist moet kunnen beschikken over een maximum aan officiële informatiebronnen.

Dit betekent dat overheden, maar ook bedrijven en andere entiteiten met een maatschappelijke betekenis zoveel en zo goed mogelijk moeten communiceren.

Dit kan gebeuren in de persoon van voorlichters en woordvoerders. Zij moeten voldoen aan twee voorwaarden: een goede bereikbaarheid en zin voor onderscheid tussen feiten en reclame. Wordt een interview toegestaan, dan kan de geïnterviewde hierop naderhand niet terugkomen; nalezing, intrekking of aanpassing zijn enkel mogelijk wanneer dit vooraf uitdrukkelijk overeengekomen is. Communicatie kan ook gebeuren langs schriftelijke weg, via mededelingen en rapporten, die bij voorkeur ook via internet ter beschikking worden gesteld. In het kader van de zogenaamde passieve openbaarheid van bestuur, moet de journalist ook maximaal kunnen beschikken over maatschappelijk belangrijke informatie die niet actief meegedeeld wordt maar door de journalist wordt opgevraagd. Enkel redenen van privacy, bij uitzondering van bedrijfseconomisch belang en bij hoge uitzondering van openbaar belang kunnen inzage in maatschappelijk relevante documenten in de weg staan.

3.3 De journalist moet ten allen tijde kunnen werken met informele bronnen, zonder ooit verplicht te kunnen worden hun identiteit te onthullen.

Dit vloeit voort uit enerzijds het feit dat een heleboel maatschappelijk relevante informatie nog steeds niet ontsloten wordt voor het publiek, en anderzijds het gegeven dat wel officieel meegedeelde informatie niet steeds aan de eis van waarheidsgetrouwheid beantwoordt.

Het ongehinderd kunnen omgaan met vertrouwelijke bronnen is een absolute voorwaarde voor echte communicatievrijheid en aldus voor democratie.

De journalist heeft tegenover de overheid, en met name justitie, het recht op afscherming van zijn vertrouwelijke bronnen. Dit betekent dat de journalist niet onder druk gezet mag worden – via arrestatie, vervolging en a fortiori veroordeling – om zijn bronnen kenbaar te maken. Ook dwangmiddelen zoals huiszoeking en inbeslagneming, telefoonregistratie en het onderscheppen van post mogen niet worden ingezet om de contacten van een journalist te achterhalen. Enkel wanneer vitale persoonsbelangen of zwaarwegende redenen van openbaar belang op het spel staan, kan de journalist toch verplicht zijn zijn vertrouwelijke bronnen te onthullen.

Ten opzichte van de bron aan wie de journalist vertrouwelijkheid beloofde, vormt dit bronnengeheim een deontologische plicht.

3.4 Bijzondere garingstechnieken

- 3.4.1 Journalisten betalen niet voor informatie. Chequeboekjournalistiek is verboden. Bij wijze van uitzondering kan een bron vergoed worden voor gemaakte kosten. Journalisten letten er tevens op exclusiviteit of voorrang die ze van een bron betrekken niet te vergoeden met een te verregaande loyaliteit (de plicht tot bescherming van het bronnengeheim daargelaten).
- 3.4.2 Journalisten laten zich door een bron nooit betalen voor het brengen van informatie. Cadeaujournalistiek is verboden. Bij wijze van uitzondering is het de journalist toegestaan deel te nemen aan perslunches of persreizen, dan wel louter symbolische geschenken in ontvangst te nemen. In dit kader situeert zich ook het verbod voor met name financieel-economische journalisten om persoonlijke belangen te hebben in de bedrijven waarover men rapporteert.
- 3.4.3 Journalisten onthouden zich ervan zich materiaal toe te eigen dat hen niet toebehoort. Diefstal is verboden. De journalist die te goeder trouw materiaal in handen krijgt dat iemand anders toebehoort, zal geval per geval beoordelen wat hij daarmee aanvangt.
- 3.4.4 Journalisten zullen zich ervan onthouden gewone particulieren overdreven lastig te vallen om aan informatie te geraken. Stalking is verboden, behouden wanneer het openbaar belang dit verantwoordt en de gewone technieken van informatiegaring niet volstaan.

- 3.4.5 Journalisten zullen zich ervan onthouden gewone particulieren onaangekondigd met een draaiende camera te confronteren. Overvaljournalistiek is verboden, behoudens wanneer het openbaar belang dit verantwoordt en de gewone technieken van informatiegaring niet volstaan.
- 3.4.6 Journalisten onthouden zich ervan particulieren te bespioneren, hun gesprekken af te luisteren, en hun briefwisseling of andere communicaties te onderscheppen. A fortiori onthouden ze zich er in principe van opnames te maken met verborgen camera. Spionage is verboden, behoudens wanneer het openbaar belang dit verantwoordt en de gewone technieken van informatiegaring niet volstaan.
- 3.4.7 Journalisten moeten zich in principe niet kenbaar maken als journalist wanneer ze zich in het openbare leven bewegen. Incognitojournalistiek is oirbaar. Journalisten mogen weliswaar niet actief liegen over hun identiteit en hun hoedanigheid. Undercoverjournalistiek is verboden, behoudens wanneer het openbaar belang dit verantwoordt en de gewone technieken van informatiegaring niet volstaan.

4 Verslaggeving: de journalist en zijn nieuws

De journalist moet zo onbelemmerd mogelijk verslag kunnen uitbrengen over de dingen die gebeuren, maar tevens dient hij zich ook hier te laten leiden door enkele tegenwaarden. Het gaat om de plicht van waarheidsgetrouwheid, respect voor persoonsrechten zoals de privacy, en – heel soms – het openbaar belang.

4.1 De journalist heeft het principiële recht – zelfs de plicht – verslag uit te brengen van alle ‘nieuws’.

De journalist heeft het recht om van alle actualiteit die zich aandient verslag uit te brengen aan het publiek, daar achtergrondinformatie bij te geven en er desgevallend commentaar bij te voorzien.

De journalist en zijn redactie komt het toe om vanuit hun persoonlijke, redactionele en eventueel ideologische invalshoeken een selectie te maken van het nieuws dat gebracht wordt, alsook te bepalen hoe dit wordt gepresenteerd aan het publiek.

Journalistiek mag dus best geëngageerd en kritisch zijn.

Weliswaar geldt voor de omroepen in het land een politieke neutraliteitsplicht, wat betekent dat erkende politieke, sociale, culturele en levensbeschouwelijke stromingen evenwichtig aan bod moeten worden gebracht.

Bekeken vanuit het recht op informatie van het publiek, is het verslag uitbrengen over de actualiteit te beschouwen als een beroepsplicht van de journalist.

4.2 Daarbij heeft de journalist wel de plicht om correcte informatie te brengen.

De journalist is verplicht tot waarheidsgetrouwheid voor elke informatie die hij als waar presenteert aan het publiek. Deze basisregel kan op verschillende manieren worden ingevuld.

- Informatie die uit een bepaalde bron bekomen komt, wordt zo veel mogelijk toegeschreven aan die bron. Een bron die geciteerd of geïnterviewd wordt is overigens persoonlijk verantwoordelijk voor de inhoud van zijn beweringen, de journalist niet.
- Informatie uit vertrouwelijke bron, die men niet mag noemen, wordt ofwel met groot voorbehoud gebracht (*‘volgens een bepaalde bron’*) of dient als startpunt voor verder onderzoek en bevestiging door een tweede bron.
- De journalist kan informatie in eigen naam voor waar poneren wanneer ze gecheckt is, dit betekent bevestigd door minstens twee van elkaar onafhankelijke bronnen. Bestaan er twijfels over de betrouwbaarheid of de onafhankelijkheid van de bronnen, dan dringt een double-check zich op.

- De journalist die informatie brengt die bezwarend is voor een persoon, verleent die persoon een wederwoord bij de informatie. Weigert de bevroegde persoon hierop in te gaan, of bevindt hij zich in de onmogelijkheid dit te doen, dan maakt de journalist hiervan melding. Desgevallend brengt de journalist de informatie met het gepaste voorbehoud, bijvoorbeeld door de voorwaardelijke wijs te hanteren.
- Een redactie zal informatie die foutief blijkt te zijn steeds rechtzetten.
- Feiten zijn heilig, commentaar is vrij. Het nieuwsmedium zal er daarbij wel op letten dat persoonlijke standpunten, opiniestukken, columns en dies meer goed (te) onderscheiden zijn van de feitelijke berichtgeving.

4.3 Daarbij heeft de journalist tevens de plicht om de privacy van particulieren te ontzien.

Het geven van informatie veronderstelt niet dat men automatisch vermeldt over wié het gaat. De journalist moet steeds zorgvuldig nagaan of en in welke mate hij 'herkenbaarheidsinformatie' vrijgeeft.

Voor redacteuren (tekstjournalisten) stelt de kwestie zich vooral onder de vraag 'namen noemen (of niet) ?'. Maar ook andere persoonsgegevens vallen onder het recht van privacy, zoals adres, nationaliteit of seksuele geaardheid. Beeldjournalisten (fotografen en cameralui) hebben te maken met een visuele variant: het recht op afbeelding. Om dit te vrijwaren kan men ervoor kiezen beeldmateriaal niet vrij te geven, dan wel de afgebeelde personen onherkenbaar te maken.

Weliswaar moet een onderscheid worden gemaakt tussen verschillende categorieën van figuren waarmee de pers te maken krijgt.

- Van een **gewone particulier** (Jan met de pet) moet de journalist de privacy ontzien tenzij deze zelf de publiciteit zoekt ofwel uitdrukkelijk instemt met het geven van herkenbaarheidsinformatie.
- Van een **publieke figuur** kan de journalist al zijn officiële doen en laten volgen en verslaan. Het gaat om politici, maar ook om belangrijke zakenmensen, syndicale leiders, advocaten, sportvedetten, artiesten, mediafiguren... De journalist zal wel respect opbrengen voor het privé-leven van de publieke figuur in zoverre dit geen enkele relevantie heeft voor diens maatschappelijke rol en verantwoordelijkheid.
- Van een **persoon in een kwetsbare positie** – jongeren, gehandicapten, slachtoffers van criminaliteit, rampen of ongevallen, zelfdoders en hun familie – zal de journalist de privacy extra ontzien. Zo is ook voor allochtonen bepaald dat hun nationaliteit, huidskleur of etnische origine in principe slechts worden vermeld wanneer dit relevant is voor het gebrachte nieuwsbericht.

Een bijzonder geval betreft **personen die in opspraak geraten**. Ten overstaan van een verdachte of een beklagde zal de journalist rekening houden met het vermoeden van onschuld, wat niet enkel een kwestie is van de privacy te ontzien maar ook van correcte, evenwichtige en genuanceerde informatie te brengen.

Uitzondering kan weliswaar worden gemaakt voor verdachten die publieke figuren zijn en verdacht worden van feiten die te maken hebben met hun publieke bekendheid; voor verdachten in grote, maatschappelijk relevante dossiers; en voor verdachten tegen wie belangrijke verdenkingen bestaan en die een risico inhouden voor de samenleving (recidivisten, voortvluchtigen).

Komt het tot een veroordeling, dan zal de journalist van een gewone particulier vaak nog nalaten deze te identificeren, dit in tegenstelling tot met publieke figuren. In hetzelfde verband zal de journalist een veroordeelde gewone burger doorgaans wel een 'droit à l'oubli' gunnen, en een publieke figuur minder of niet.

4.4 Tot slot heeft de pers soms ook de plicht om een of ander 'hoger maatschappelijk belang' in rekening te brengen.

- 4.4.1 Volgens een klassieke regel mogen journalisten misdaden, terrorisme of andere daden van wreedheid en onmenselijkheid niet roemen.
- 4.4.2 In meerdere redactionele codes is voorzien dat geen 'gratis' beelden van geweld worden vrijgegeven, zeker niet op een tijdstip dat een significant deel van het publiek gevoelig zou kunnen zijn voor dergelijk beeldmateriaal.

- 4.4.3 Verwant hiermee is de discussie in hoeverre media verslag uitbrengen over zelfdodingen (los van de vermelding van persoonsgegevens, waarover supra in 4.6), en meer bepaald de modaliteiten hiervan. Volgens sommig onderzoek heeft berichtgeving hierover een inspirerend effect op met name jongeren.
- 4.4.4 De media hebben de verantwoordelijkheid om lopende gerechtsonderzoeken niet te dwarsbomen. Zo zullen ze er zich maximaal van onthouden informatie vrij te geven die verdachte personen kan alarmeren.
- 4.4.5 De media hebben evenwel niet principieel de plicht om de autoriteiten van het land of van andere entiteiten te respecteren of ontzien. De pers heeft juist de opdracht om maatschappelijke verantwoordelijken kritisch te volgen.
- 4.4.6 De media hebben evenmin principieel de plicht om 's lands belangen, de staatsveiligheid of andere publieke zaken te behartigen. De elementaire taak van de media is te informeren.

4.5 Embargo's als soms nuttig compromis: uitstel maar geen afstel van de berichtgeving.

De spanning tussen informatie vrijheid en andere, zowel particuliere als publieke belangen, zal soms kunnen opgelost worden door te werken met de techniek van het embargo. In dat geval bedingt een instantie een tijdelijk uitstel van berichtgeving.

Ofwel bedingt een informatiebron zelf een embargo – bijvoorbeeld een auteur of uitgever op de recensie van een werk, een wetenschapper op het verslag van een onderzoek, een bedrijf op de publicatie van interne gegevens, een politicus op de weergave van een interview. Ofwel bedingt een instantie een embargo op informatie die vanuit een andere bron circuleert – bijvoorbeeld een magistraat op onderzoeksinformatie die uitgelekt is.

- Wordt de vraag om een embargo aanvaard door de journalist, dan gaat het om een overeenkomst die moet worden nagekomen.
- Gaat het om een eenzijdige vraag, die bijvoorbeeld via het persagentschap Belga aan alle redacties wordt gesteld, dan is er geen sprake van een formele afspraak maar dient de vraag niettemin te worden gehonoreerd wanneer het embargo
 - behoorlijk is aangevraagd;
 - inhoudelijk precies omschreven en voldoende gemotiveerd is;
 - geldt voor alle media; in dit verband zullen redacties soms overleg plegen over een gevraagd embargo;
 - beperkt is in de tijd.

ⁱ Het onderscheid tussen beide is soms relatief: bij een rechtstreeks uitgezonden interview bijvoorbeeld vallen informatiegaring en informatieweergave samen.